

УДК 342.56:070.11

ЗНАЧЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕМОКРАТІЇ У СТАНОВЛЕННІ ВЗАЄМОДІЇ СУДОВОЇ ВЛАДИ І ГРОМАДСЬКОСТІ

Каблак П.І., голова
Апеляційний суд Львівської області

Кравчук В.М., к. ю. н.,
доцент кафедри правового регулювання економіки і правознавства
Тернопільський національний економічний університет

Стаття присвячена аналізу значення громадянського суспільства для становлення взаємодії судової влади і громадськості. Зокрема, розглянуто питання кореляції громадянського суспільства та демократії, правової держави, а також їх роль при створенні ефективної системи взаємодії судової влади і громадськості.

Ключові слова: громадянське суспільство, демократія, правова держава, судова влада, громадськість, взаємодія судової влади і громадськості.

Статья посвящена анализу значения гражданского общества для становления взаимодействия судебной власти и общественности. В частности, рассмотрены вопросы корреляции гражданского общества и демократии, правового государства, а также их роль при создании эффективной системы взаимодействия судебной власти и общественности.

Ключевые слова: гражданское общество, демократия, правовое государство, судебная власть, общественность, взаимодействие судебной власти и общественности.

Kablak P.I., Kravchuk V.M. IMPORTANCE OF CIVIL SOCIETY AND DEMOCRACY IN FORMATION OF INTERACTION BETWEEN JUDICIARY AND PUBLIC

The article deals with the analyses the importance of civil society for the development of interaction between the judiciary and the public. In particular, the question of correlation of civil society and democracy, the legal state, as well as their role in creating an effective system of interaction between the judiciary and the public are considered.

Key words: civil society, democracy, legal state, judiciary, public, interaction of the judiciary and the public.

Постановка проблеми. Сьогодні є загальновідомим, що відсутність або недостатній розвиток громадянського суспільства є для демократії головною перешкодою. Розвинуте громадянське суспільство є невід'ємною складовою всіх демократичних правових держав світу.

Ступінь розробленості проблеми. Звичайно, теорія і практика громадянського суспільства сягає тисячоліть, але на проблемі розвитку громадянського суспільства сфокусована увага українських науковців і тепер.

Змістовними, зокрема, є наукові доробки М. Козюбри, М. Михальченка, В. Погорілка, П. Рабіновича, В. Селіванова, О. Скакун, О. Скрипнюка, В. Шаповала та багатьох інших учених. Незважаючи на плюралізм думок і підходів до цього концепту, світова теорія громадянського суспільства в цілому сформувалася. Однак питання взаємовпливу і детермінації громадянського суспільства та судової влади ще не знайшли достатнього відображення у науковій літературі, а надто в аспекті становлення взаємодії судів та громадськості.

Мета. У зв'язку з цим у цій науковій статті маємо на меті проаналізувати значення

громадянського суспільства для становлення взаємодії судової влади і громадськості, а саме, зупинимось на питаннях кореляції громадянського суспільства та демократії, правової держави, а також сутності судової влади в умовах громадянського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Узагальнюючи результати досліджень сутності громадянського суспільства, можна стверджувати, що сильна демократична держава неможлива без розвинутого громадянського суспільства, яке стає дієвим чинником державотворення за умови конструктивного та соціально відповідального діалогу з державою в межах правового поля. Побудувати правову державу в умовах відсутності громадянського суспільства неможливо, як неможливо уявити розвинуте громадянське суспільство, яке не взаємодіяло б з правовою державою [1, с. 100-101].

Ідея громадянського суспільства має давню і багату історію. Давню, оскільки сама ідея громадянського суспільства знайшла філософське обґрунтування ще у працях Платона та Арістотеля, хоча словосполучення «громадянське суспільство» для позначення суспільства особливої якості

почало застосовуватися з XVII ст. (в працях Г. Гроція, Т. Гоббса, Дж. Локка). Багатою історію ідеї громадянського суспільства можна вважати через те, що у різних країнах та у різні часи цьому терміну надавали розбіжних значень. І на сьогоднішній день дискусії щодо сутності громадянського суспільства продовжуються, що пов'язано в першу чергу з тим, що дослідники використовують різну методологію, і тому акцентують увагу на різних аспектах цього складного явища.

Здійснивши аналіз багатьох підходів до визначення сутності громадянського суспільства, однією з найбільш вдалих вважаємо таку дефініцію: громадянське суспільство – це певний соціальний простір, в якому люди взаємопов'язані, взаємодіють між собою [2, с. 185]; це суспільство рівноправних громадян з високим рівнем культури і моральних властивостей, яке спільно з державою утворює розвинені правові відносини.

Виходячи з наведеного визначення, можна із упевненістю визнати, що про розвинуте громадянське суспільство свідчить здатність людей до солідарності, готовність і вміння встановлювати й дотримуватися певного порядку самостійно, без застосування до них імперативів традиційного суспільства (звичаєве право) чи директивного впливу держави (закони, карально-репресивний апарат, формально-бюрократичні приписи тощо). Отже, визначним проявом громадянського суспільства, його прикметою варто визнати комунітаризм, схильність і здатність людей до інтеграції у громаду, уміння спільно вирішувати свої проблеми. Не менш важливою передумовою становлення громадянського суспільства треба визнати освіченого (компетентного) й діяльного (ініціативного) громадянина, адже якість суспільства залежить від якостей особистостей, які його творять.

Формальним, інституційним атрибутом громадянського суспільства є наявність достатньої маси будь-яких недержавних організацій [3, с. 120], адже взаємовідносини та взаємодія між державою (в особі її органів та посадових осіб) та громадянським суспільством визначаються, насамперед, наявністю «каналів» цієї взаємодії, якими є громадські об'єднання. Будь-які особисті ініціативи найчастіше і найефективніше реалізуються через сукупність недержавних організацій, тобто об'єднань громадян.

Крім них, важливим інститутом громадянського суспільства є незалежні та максимально об'єктивні засоби масової інформації. Як слушно зауважив В. Співак, ЗМІ беруть безпосередню участь у формуванні громадської думки за допомогою поши-

рення інформації певного спрямування, яку вони можуть безпосередньо продукувати [4, с. 45]. Сучасні інформаційні і телекомунікаційні технології стали настільки істотною частиною інфраструктури суспільства, що від них залежить не тільки соціальний прогрес, але й розвиток демократичних інститутів, що значною мірою залежить від інформаційної відкритості, меж доступу громадян до інформації.

Втім, ототожнювати громадянське суспільство з мережею громадських інституцій, недержавних формувань, є не зовсім правильно. Їх якісна робота справді відіграє істотну роль, вони є певними індикаторами розвинутого громадянського суспільства, але більш значимою є здатність і готовність громадян відстоювати власну громадянську позицію. Адже громадянське суспільство – це таке існування людини у суспільстві, коли вона дотримується настанов держави, але усе ж не допускає, щоб держава та її структури цілком поглинули її особистість і життя.

Якщо зважати на змістовну і суб'єктну характеристику, то громадянське суспільство можна визначити, як сукупність економічних, культурних та інших самостійних і незалежних від держави відносин (між різними секторами соціуму) та інститутів, що розвиваються в демократичному суспільстві [5, с. 39].

Доцільно підкреслити, що відносини та інститути громадянського суспільства можуть існувати та розвиватися саме в умовах демократії. Впорядкованість громадянського суспільства, незважаючи на його автономність, забезпечує держава, з іншого боку, громадянське суспільство періодично поновлює структурні відносини, що встановлюються та оберігаються державою. Держава знає різні форми режиму – демократичний, диктаторський, авторитарний, та для громадянського суспільства на рівні політики характерна лише демократична форма існування. Саме демократія є інструментом впливу громадянського суспільства на державу. Так, скажімо, демократичні вибори органів державної влади – це короткі періоди безроздільного домінування громадянського суспільства над державою, комунітарних відносин над структурними. Результатом такої переваги рівності над ієрархією є оновлена держава, здатна протягом певного періоду знаходитись у відносній гармонії з громадянським суспільством.

Чим більш розвинене громадянське суспільство, тим ширша основа виникає для демократичних форм держави. І, відповідно, навпаки – чим менше розвинене громадянське суспільство, тим імовірніші авторитар-

ні і тоталітарні режими. На думку Е. Арато та Д. Когена, авторитарна і тоталітарна влада взагалі виключають можливості існування громадянського суспільства [6, с. 25]. Такої думки дотримується більшість вітчизняних науковців. Зокрема, С. Рябов зазначає у своїй монографії, що розвинуте громадянське суспільство передбачає існування демократичної правової держави, яка покликана захищати й здійснювати інтереси та права громадян [7, с. 67].

Поняття демократії, як і концепт «громадянське суспільство», належить до найбільш численних і неоднозначних понять сучасної науки. Відомий американський політолог Роберт Даль стверджує, що після стількох століть роздумів про політику теорія демократії продовжує залишатися досить непереконливою, незалежно від того, чи розглядати її як етичну теорію, чи як спробу відобразити реальний світ [8, с. 170]. У світі не існувало і не існує ідеальної демократії, яка могла б бути прикладом, зразком для сприймання. Західні країни фінансово стимулюють поширення у світі своєї моделі суспільного та державного ладу через численні фінансові та благодійні організації. Політико-економічні, а часом і військові методи нав'язування конкретних моделей демократії для решти світу не має бажаних наслідків, оскільки нехтуються історичні традиції, морально-етичні основи ментальності народу. Це не сприяє і розкриттю самого поняття демократії, її різноманітних форм та інструментарію. Та й відносно демократичний режим правління є нині реальністю лише для деяких країн світу, а для решти – віддаленим орієнтиром.

В усьому світі люди поступово розуміють, що демократія – це не розкіш, а необхідність, адже якщо її сприймати як найкращу форму державного режиму, вона покликана забезпечувати рівноправну участь людей в управлінні та прийнятті рішень, соціальну рівновагу, консенсус різних соціальних груп і сил. Однак консенсус передбачає достатньо високий рівень соціальної солідарності між людьми, що існує як форма взаєморозуміння, що, як ми визначили, є істотною ознакою громадянського суспільства.

Однією з головних рис демократії є прозорість функціонування державних інститутів. Громадськість повинна знати, хто і як приймає суспільно важливі рішення, як їх виконують, що є наслідком їх невиконання. Таким чином, демократія – відкрита суспільна система з високою політичною, правовою культурою. Це форма людського буття в суспільстві, яка створює найсприятливіші умови для життєдіяльності людини. Рівень розвиненості демократії визначається ступенем фактичного здійснення народовлад-

дя [8, с. 175]. Це означає, що немає загальноприйнятої матриці демократії, але є певний ідеал, який покладений в її основу – народовладдя, і реальне його здійснення показує ступінь віддаленості сучасної демократії від демократичного ідеалу.

Демократія постає з практичних причин і задовольняє суспільство на формальному рівні функціонування, але реально вона може засновуватися і розвиватися лише на основі солідаристського типу взаєморозуміння і відповідних раціональних соціальних дій (йдеться про форми спілкування і комунікації між людьми, через які якраз і досягається певна міра раціонального консенсусу). Тому для поширення і підтримки демократичних процесів необхідне здійснення розвинутих інституцій громадянського суспільства, на рівні яких функціонують і поширюються ті або інші форми взаєморозуміння і солідарності, і в їх межах – форми раціональності. Тобто, йдеться про залучення до управління суспільством таких сил, які є позаурядовими (недержавними) [9, с. 12]. Здійснення громадянського суспільства – це здійснення солідарності і взаємодоповнюваності спільноти у такий спосіб, щоб свобода членів цієї спільноти складалася у руслі спрямування життєвого світу до спільного блага. Причому, історичний досвід підтверджує, що свобода, як така, може успішно розвиватися, поглиблюватися та розширюватися лише в лоні демократії, що буттям свободи є демократія, що рівень демократизму, досягнутий суспільством, визначає і міру свободи цього суспільства та його членів.

Сильне громадянське суспільство, за твердженням А. Карася, заохочує три чинники, істотні для демократії: прозорість державно-владної сфери, активну участь громадян, неперервність щодо політичних реформ [9, с. 14]. Без потужного тиску громадянського суспільства боротьба проти негативних явищ у системі суспільного управління, зокрема проти корупції, перетворюється у цілковиту демагогію – обман народу всілякими привабливими, але фальшивими обіцянками та гаслами.

Громадянське суспільство надає певну частку влади громадянам, які не належать до державно-урядового і економічного сектору управління, і таким чином наділяє правом участі навіть найбільш вразливі верстви населення. Крім того, таке суспільство забезпечує громадянам політичну рівність, соціальну справедливість і можливості для їх самореалізації, що слугує добрим запасом міцності демократичних конструкцій.

Через громадянську сферу принципи конституційної демократії впроваджуються у щоденне життя, тобто цінності демокра-

тії пов'язуються з поліпшенням стандартів життя людей і залученням їх до участі у прийнятті рішень щодо всього життєво важливого для людини. Це, зокрема, стосується умов для знаходження рішень на місцевому рівні, проблеми якого прямо стосуються громадян: освіта, дозвілля, постачання і обслуговування, умов праці і життя, спорту, ринку, довкілля тощо.

Вищевказане означає, що громадянська сфера ні в якому разі не повинна протиставлятися урядовим установам, державі. Навпаки, вони мають бути у партнерських стосунках для того, щоб державні установи могли сприяти дискурсу громадянського суспільства і доповнювали його вимоги можливостями влади. А тому, необхідна «незалежна», або суверенна державна влада. Ця «незалежність» полягає в тому, що державна влада існує не тільки задля політичної організації суспільства, а щоб встановити організоване забезпечення свободи і визволення від приниження і порушення природних прав людини.

Далі демократія передбачає можливість відкритої, нічим не обмеженої дискусії. Для того, щоб остання здійснювалась на належному рівні, необхідні свобода слова, преси, свобода зборів. Ще одна важлива умова ефективності демократії – достатньо високий рівень соціально-економічного розвитку суспільства. Демократія вимагає також відділення політики від економіки, розподілу влади та ефективної судової системи тощо.

Поняття демократії та громадянського суспільства, таким чином, нерозривно пов'язані між собою. Повноцінна демократія можлива тільки у випадку, якщо існує стійке громадянське суспільство, здатне використовувати її в якості інструменту оновлення держави. З іншого боку, саме існування громадянського суспільства, що керується у своєму житті правилами, встановленими державою, буде стабільним та продуктивним, якщо у розпорядженні громадянського суспільства є демократія як вирішальний засіб його впливу на державу.

Цей зв'язок демократії з розвинутим громадянським суспільством є ключем до розуміння демократії та пояснення того, чому в країнах, де держава не має в якості протидії собі стійкого громадянського суспільства, демократія виявляється неефективною, а іноді навіть шкідливою.

Характеризуючи взаємовідносини громадянського суспільства і держави, слід наголосити, що для їх гармонійної взаємодії та розвитку безсумнівно держава повинна бути правовою. Окреслюючи сутність правової держави, Р. Гринюк виділяє два типи дефініцій, які загалом не є взає-

мовиключними, а лише ставлять наголос, акцентують увагу на державному або правовому аспектах сутності даного явища. Так, з точки зору державного підходу правова держава постає як суверенна політична організація, що об'єднує суспільство та здійснює управління на основі принципу верховенства права, забезпечує правопорядок, права і свободи громадян. «Правовий» підхід окреслює правову державу як правову форму організації та реалізації політичної влади (в основі якої повинен лежати принцип народного суверенітету), що забезпечує захист прав і свобод людини і громадянина, верховенство права, взаємну відповідальність держави і громадянина [1, с. 349-350].

Відтак, у правовій державі державна влада має бути організована таким чином, щоб вона не пригнічувала особистість та її свободу, не втручалася у сферу її самовизначення, сприяла реалізації та забезпеченню прав і свобод громадян, водночас залишаючись організуючою і стримуючою силою для суспільства. Держава повинна гарантувати необхідну свободу дій і створювати рамкові умови, максимально пом'якшуючи тягар чиновницької опіки. У такий спосіб вона заохочуватиме до громадської діяльності, створюватиме стимули для прояву активності.

З іншого боку, громадянське суспільство є тим фактором, який утримує державу в межах правового поля, забезпечує обмеження свавілля державної влади. Органи державної влади насправді зв'язані законом лише тоді, коли їм протистоять громадяни, наділені суб'єктивними публічними правами, що дозволяють їм контролювати та критикувати всі дії влади [1, с. 123]. В умовах громадянського суспільства в абсолютної більшості громадян виробляється почуття реальної поваги до сформованої правової системи.

Доречно в цьому контексті навести думку С. Алексєєва, який вказував, що «справжнє громадянське суспільство ніколи не відбудеться, якщо не буде досягнуте верховенство права, та суспільство одночасно не стане правовим – правовим громадянським суспільством [10, с. 264].

На сьогоднішній день проблеми становлення громадянського суспільства та правової державності в Україні пов'язані із забезпеченням належного функціонування судової влади, підвищенням її ролі та авторитету у системі державної влади та суспільстві. Судова влада як складова державної влади в умовах розвинутого громадянського суспільства забезпечує реалізацію принципу верховенства права та права громадян на справедливий суд. Для реалі-

лізації цього права громадяни звертаються до суду як до установи, а також вступають у взаємовідносини із суддями, які безпосередньо вирішують ту чи іншу справу.

«Судова влада покликана задавати профіль правової державності», тож слід погодитися з Р. Гринюком, якщо правова держава – це, насамперед, специфічна форма влаштування державної влади та її стосунків із громадянським суспільством, то основним «формуєтворюючим» фактором правової держави постає саме судова влада [1, с. 271].

З цього приводу С. Прилуцький вказав, що судова влада у демократичній та правовій державі – це не тільки результат політичного балансу, що досягається у механізмі поділу публічної влади між її гілками, але й водночас компромісу, який досягається між державою і громадянським суспільством [2, с. 197].

Справедливо зазначав один із основоположників принципу розподілу влади Ш.-Л. Монтеск'є, що «не буде свободи у тому випадку, коли судова влада не відділена від влади законодавчої та виконавчої. Якщо вона сполучена із законодавчою владою, то життя і свобода громадян опиняються у владі свавілля, оскільки суддя буде законодавцем. Якщо судова влада сполучена із виконавчою, то суддя отримує можливість стати гнобителем» [1, с. 214].

Більш того, недієва судова влада, що не виконує свої основні функції, унеможливає забезпечення принципів правової держави, оскільки у цьому разі не реалізується таке завдання держави, як охорона і захист прав і свобод людини від свавілля як з боку держави, так і з боку громадян.

Судова влада як складова державної влади в умовах розвинутого громадянського суспільства поступово переймається завданням служіння не тільки державі, а, в першу чергу, особі, її правам. Із всіх гілок влади судова влада може бути найбільш близькою до народу, оскільки переводить абстрактну суспільну користь законів у площину конкретних приватних інтересів [2, с. 192].

Отже, судова влада є невід'ємним атрибутом суверенної, незалежної, демократичної, соціальної та правової держави, а справедливе судочинство та належний захист прав і свобод людини – одна з головних якостей такої держави. Відсутність в Україні насправді сильної, авторитетної, незалежної та ефективної судової влади виступає не лише гальмуючим фактором на шляху її європейської інтеграції, а й не дозволяє окреслювати її як правову державу, яка успішно і впевнено наближається до практичного втілення цього ідеалу [1, с. 274].

Як вказує С. Прилуцький, для ефективного реформування, становлення та модернізації незалежної та дієвої судової влади сьогодні в Україні не можна обійтися без прямої та активної ролі суспільства [2, с. 193]. Громадськість, на нашу думку, має брати участь в організації та діяльності судової влади, що слугуватиме запорукою незалежності суддів від політичного впливу держави, особливо в сучасних умовах політичної нестабільності, та, одночасно, формою прямої відповідальності перед суспільством.

В Україні на шляху до демократії виникає не тільки проблема формального формування громадянського суспільства, але й цілковитого переосмислення стосунків між особою і державою. Становлення громадянського суспільства передбачає значне розширення контрольних функцій громадськості. Громадянське суспільство уможливиє реалізацію такої ефективної форми взаємодії громадськості і судової влади як громадський контроль – оцінювання виконання судами своїх повноважень, визначення ефективності їх функціонування, що здійснюється громадськими об'єднаннями і безпосередньо самими громадянами.

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що необхідним підґрунтям для вироблення форм та методів ефективної взаємодії судової влади та громадськості є розвинуте громадянське суспільство, що передбачає:

1) здатність людей до солідарності, до інтеграції у громаду, їх «зрілість» та ініціативність;

2) наявність достатньої мережі громадських об'єднань, через які реалізуються особисті ініціативи, та які виступають посередниками у взаємовідносинах держави, в тому числі судової влади і громадянського суспільства;

3) наявність незалежних та політично незаангажованих ЗМІ;

4) можливість брати участь в удосконаленні функціонування судової влади, в першу чергу, шляхом здійснення громадського контролю.

Зазвичай у країнах із розвинутою демократією суд має найвищий ступінь довіри, як остання інстанція при вирішенні правових спорів. Суддя асоціюється з людиною чесною, непідкупною, справедливою, якій притаманні найкращі людські моральні етичні якості. Тому суд – це той індикатор, з допомогою якого можна побачити, як ця конкретна держава захищає права та інтереси громадян, чи існує вона для суспільства, чи навпаки. В Україні ж сьогодні дуже гостро відчувається проблема взаємної недовіри, що дедалі більше набирає небезпечних для суспільства форм.

Висновки. Очевидно, що коли в Україні діяльність судової влади становить значний інтерес, то суспільство прагне бути поінформованим щодо розгляду у суді того чи іншого питання, справи, а отже сьогодні вкрай необхідне налагодження постійного діалогу – комунікації, яка допоможе вирішувати управлінські завдання судів та наблизити українське судочинство до європейських стандартів. Створення ефективної системи взаємодії судової влади і громадськості можливе лише за умови синхронного розвитку громадянського суспільства, і є одним із пріоритетних напрямків демократизації в сучасній Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гринюк Р.Ф. Ідея правової держави: теоретико-правова модель і практична реалізація. – К. : «Ін Юре», 2004. – 388 с.
2. Прилуцький С.В. Вступ до теорії судової влади (Суспільство. Правосуддя. Держава): монографія / С.В. Прилуцький. – Київ : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2012. – 317 с.
3. Дейчаківський М. Громадянське суспільство і недержавні організації / М. Дейчаківський // Вітчизна. – 1999. – № 3-4. – С. 120-124.
4. Співак В.І. Реформа судової влади: проблеми теорії та практики / В.І. Співак // Вісник Вищого адміністративного суду України. – № 1. – 2011. – С. 41-47.
5. Кравчук В.М. Громадські організації і держава: взаємовідносини в умовах формування громадянського суспільства в Україні (теоретико-правові аспекти): монографія / В.М. Кравчук. – Терн. : Терно-граф, 2011. – 260 с.
6. Арато Е. Відродження, занепад та реконструкція концепції громадянського суспільства / Е. Арато, Д. Коген // Політична думка. – 1996. – № 1. – 25 с.
7. Рябов С.Г. Державна влада: проблеми авторитету й легітимності : монографія/ С.Г. Рябов. – К. : НІСД, 1996. – 124 с.
8. Державотворення і правотворення в Україні: досвід, проблеми, перспективи / За ред. Ю.С. Шемшученка: монографія. – К. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, 2001. – 656 с.
9. Карась А.Ф. Розвиток демократії як здійснення громадянського суспільства / А.Ф. Карась // монологи в універсамі : Актуальні проблеми сучасної України. – Львів : Універсум, 2000. – С. 7-15.
10. Пендюра М.М. Теорія держави і права : [навч. посібник] / М.М. Пендюра. – К. : ФОП О. Ліпкан, 2013. – 304 с.